

УДК 2-756: 378.02 (477) «18/192»

ВАСИЛЬ ФАЗАН

(Полтава)

ПЕДАГОГІЧНА ПРОСВІТА У ВИЩИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПРИ ЛАВРАХ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Київська Духовна Академія, заснована у 1819 р., стала головним рушієм нової системи духовної освіти на українських землях при Лаврах, основним досягненням якої був розрив із українською схоластичною освітою. На хвилі ліберальних реформ та прагнення модернізувати суспільство у 1869 р. державний апарат дещо послабив контроль над духовними академіями. За умов певної свободи богословської творчості та навчальної діяльності сформувалося професорсько-викладацьке середовище як окремий прошарок у духовному стані. Невдовзі більшість із цих інтелектуалів заявили про себе як про силу, яка бажає максимальної самостійності у визначенні напрямів розвитку освітньої та наукової діяльності.

Ключові слова: *Києво-Печерська Лавра, духовна Академія, вищі духовні навчальні заклади, богослов'я, духовна освіта, педагогіко-богослови.*

Аналіз комплексу джерел дав змогу виявити, що у XIX столітті зростає попит на високу якість як світської, так і релігійної освіти та її відповідність кращим європейським зразкам. Осередками такої освіти стали вищі навчальні заклади, які формувалися при лаврах та чернечих обителях.

До окремих аспектів вивчення просвітництва духовних закладів освіти досліджуваного періоду зверталися сучасні вчені: А. Бойко, досліджуючи феномен традиційної культури українського народу, а також світську й релігійну діяльність Г. Ващенка; В. Сипченко, доводячи необхідність синтезу національних і загальнолюдських цінностей, шанобливого ставлення до рідної культури, мови, релігії. Але ніхто з цих науковців не досліджував педагогічну просвіту духовних навчальних закладів при Лаврах.

Мета дослідження полягає у проведенні історико-педагогічного аналізу педагогічної просвіти духовних навчальних закладів при Лаврах.

Початок XIX ст. в історії Російської імперії характеризується спробами правлячої верхівки лібералізувати державний устрій та суспільне життя. У перші роки правління імператор Олександр I (1801-1825) ініціював проведення низки реформ, одна з яких була спрямована на вдосконалення системи освіти. Впорядкування потребувала і духовна просвіта, яка на той час була відокремлена від освіти світської і підпорядковувалася Святійшому Синоду – вищому керівному органу православної церкви Російської імперії.

Організаційні перетворення 1808-1814 рр. визначили загальні риси духовної просвіти майже на століття її існування. Вони окреслили напрями навчальної і виховної діяльності та надали системі «остаточно загальноцерковного та загальнодержавного характеру» [3, с. 19]. Реформа в духовно-освітньому відомстві здійснювалася як складова загальної перебудови освітньої системи Російської імперії. За зразком утвореного у 1802 р. Міністерства народної просвіти, було вирішено заснувати подібну структуру для духовної освіти.

Автором першого проекту нової організації духовних шкіл (1805), так званого «Предначертання», був Євгеній (Болховітінов), на той час вікарний єпископ Староруський. У процесі роботи він урахував чимало відгуків та пропозицій щодо удосконалення духовного навчання. Проект єпископа містив цікаву новаторську пропозицію – передбачалося в кожній духовній академії при Лаврі сформувати «вчене товариство», покликане «заохочувати богословську вченість», піклуватися про навчальні посібники, видавати книги та цензурувати їх, наглядати за нижчими рівнями духовної школи» [3, с. 442-444], що порівняно зі старою схоластичною системою освіти та науки було передовою ідеєю. Задум схвально оцінив і підтримав Святійший Синод. У 1807 р. для складання розширеного плану змін у духовній освіті був створений Комітет із удосконалення духовних шкіл. Керівну роль у ньому відіграв Михайло Сперанський – один із сподвижників ліберальних реформ імператора Олександра I. У процесі роботи над проектом устрою духовної школи Комітет уніс до тексту «Предначертаний» чимало змін. Зокрема, не було враховано частину пропозицій єпископа Євгенія (Болховітінова), який, будучи вже митрополитом Київським, певний час із обережністю та підозрою ставився до нової системи духовної освіти [3, с. 338-339].

Зміни відбулися і в структурі духовної освіти – тепер духовні навчальні заклади класифікувалися за ступенями. Перша, нижча ланка – це парафіяльні школи (училища), наступна – школи (училища) повітові, семінарії (епархіальні) і остання ланка – академії. Академія як вершина цієї структури виконувала адміністративно-управлінські та навчально-наукові функції, здебільшого вони були розміщені на територіях Лавр. Керівна її роль була зумовлена новим устроєм духовної школи. Країна була поділена на чотири духовно-навчальні округи. З часом окремі єпархії переходили з відання одного духовно-навчального округу до іншого.

Майбутній Академії у Києві при Києво-Печерській Лаврі відводилася роль керівної установи для духовних навчальних закладів (від училища до семінарії) в усіх названих епархіях Київського округу. Кращі вихованці семінарій округу мали право продовжувати освіту в Київській Духовній Академії (КДА), склавши відповідні іспити. До КДА, як і інших духовних академій, приймали лише випускників семінарій, де, в свою чергу, навчалися, майже без винятку, діти священників. Отже, академії ставали станово-духовними закладами, хоч це й не обумовлювалось у відповідних документах 1808 та наступних років. За задумом реформи кожна духовна академія ставала окремим вищим науковим навчальним й адміністративним закладом.

У цьому документі сформульовано головне завдання академій – «досягнення вищої богословської освіти та самостійна розробка науки» [3, с. 547]. Загалом новий статут був більш прогресивним, принаймні, порівняно з устроєм духовної школи XVIII ст. Його безпосередній здобуток, як слушно зауважив протоієрей Георгій Флоровський, полягав у тому, що система нових вищих духовних навчальних закладів мала будуватися на педагогічній (а не «служилій») основі. Статут 1808-1814 рр. мав подолати старі схоластичні методи викладання та навчання, сприяти «розкриттю особистісних сил і діяльності розуму вихованців» [3, с. 145], спонукати їх до вправління в написанні різноманітних самостійних письмових робіт тощо.

Київську Духовну Академію було урочисто відкрито 28 вересня 1819 р. З цієї нагоди в Успенському соборі Києва відслужив літургію митрополит Київський Серапіон (Александровський) і відбувся хресний хід до Києво-Братського монастиря. У конгрегаційній залі новоствореного навчального закладу відбулись урочисті збори, на яких зачитано указ про відкриття Академії, устрій якої регламентуватиме новий статут, із промовама виступили керівники та викладачі.

До першого штату КДА, згідно зі статутом, входили ректор, інспектор, шість професорів, дванадцять бакалаврів, секретар, економ, лікар та бібліотекар з помічником [3, с. 263]. Під керівництвом та головуванням ректора перебували три адміністративні відділи Академії: внутрішнє правління, зовнішнє (окружне) правління та Конференція. До складу внутрішнього правління, фактично адміністрації КДА, входили ректор, інспектор, економ та секретар. Ключовими були перші дві посади: ректора як керівника закладу та інспектора, котрий наглядав за поведінкою вихованців. В обов'язки внутрішнього правління входили прийняття на роботу (звільнення з неї) викладачів, видача документації випускникам та відання господарськими справами. На зовнішнє правління покладалося керівництво усіма семінаріями, повітовими та парафіяльними школами Київського духовно-навчального округу. Конференцію в КДА було створено лише у 1823 р. До складу Конференції входили дійсні (епархіальний архієрей, ректор та ординарні професори Академії, а також десять представників від духовенства, призначених Комісією духовних шкіл) та почесні (учені та представники суспільної еліти, що прихильно ставилися до релігії) члени, а також кореспонденти, котрі повинні були інформувати Конференцію про еволюцію духовного вчення. У перші роки існування КДА цей відділ був наділений контролюючими функціями: його дійсні члени мали брати участь у студентських іспитах як голови екзаменаційних комісій, стежити за об'єктивністю професорських оцінок студентських відповідей, призначати своїх випускників на викладацькі вакансії до інших духовних академій та семінарій Російської імперії. З її членів формувалася також цензурний комітет, який

мав контролювати усі види праць з богословської тематики, що з'являлися в духовних навчальних закладах округу.

Курс навчання в духовних академіях при Лаврах Російської імперії, який тривав чотири роки, ділився на два дворічні відділення – нижче та вище. Навчальні курси були упорядковані та розмежовані – нова редакція статуту взяла до уваги побажання Санкт-Петербурзької Духовної Академії з 1810 р. уникати переобтяження студентів великою кількістю дисциплін [3, с. 528]. На нижчому відділенні вивчалася філософія, загальна словесність, цивільна (громадянська) історія та математика. До курсу вищого відділення належало богослов'я, церковна історія і «стародавності зі священною хронологією і географією», церковна словесність. На нижчому відділенні основною наукою вважалася філософія (у тому числі – й педагогіка), на вищому – богослов'я. Крім того, протягом усіх чотирьох років викладалися Священне писання й чотири мови: грецька, єврейська, німецька та французька. Латину як мову щоденного навчального вжитку засвоювали на уроках словесності методом читання творів античних та середньовічних авторів. Світська історія та фізико-математичні науки вивчалися за бажанням студентів [3, с. 357-358]. Із плином часу завдяки дробленню традиційних та появі нових предметів навчальний курс розширювався.

Навчальні предмети викладали студентам професори та бакалаври, котрі посідали окремі кафедри. Як установив Крайній, до 1869 р. у КДА діяли такі кафедри: а) богословські: догматичного, полемічного і морального богослов'я, герменевтики або Святого Письма, канонічного права й літургії; з 1841 р. до них приєднано кафедру патристики; б) філософські: логіки, історії філософії, психології та педагогіки (з 1867 р.); в) історичні: російської цивільної та церковної історії (з 1841 р.) та історії російського розколу (від 1858 р.); г) словесності: загальної та церковної; д) природничі: фізики та математики [3, с. 19]. У 1825-1844 рр. тут, з ініціативи митрополита Євгенія (Болховітінова), працювала кафедра польської мови.

Дані про тижневий розклад предметів наводить професор, протоієрей Ф. Тітов у праці з історії Академії. Так, нижче відділення включало: Священне письмо – 2 години, філософію – 10 годин, загальну словесність – 6 годин, цивільну історію або математику (за вибором) – 8 годин, грецьку мову – 4 години, єврейську – 2 години, одну з «нових» мов – 2 години. На вищому відділенні викладали: Священне писання – 2 години, богослов'я – 12 годин, церковну словесність – 6 годин, церковну історію – 6 годин, грецьку мову – 4 години, єврейську мову – 2 години, одну з нових мов – 2 години. Таким чином, за статутом 1814 р., в академії викладалося 19 загальноосвітніх дисциплін і 2 фахові [3, с. 358-359]. Одне заняття тривало дві години.

Окрім відвідування лекційних занять та складання іспитів, студенти також були зобов'язані писати самостійні праці з тих чи інших предметів, кращі з яких публікувалися. Подібна практика застосовувалася вже з перших років існування КДА [2]. Реорганізація духовно-навчальних установ припала на 1867-1869 рр., і її логічним завершенням став затверджений 30 травня 1869 р. Статут. Цей документ Федір Тітов справедливо назвав «особливим» [3, с. 12] в історії КДА.

За цим статутом, восени того ж року розпочалася реорганізація у Санкт-Петербурзькій та Київській академіях, а з наступного, 1870 р., вона передбачалася у Московській та Казанській (відкритій 1842 р.). Відтепер духовні академії

ставали доступнішими для вихідців із різних суспільних прошарків. Згідно з новим статутом, до академій почали приймати і випускників світської середньої школи, які склали іспити з богословських предметів за попередні класи семінарії. Ще перед тим, у 1863 р., був зроблений крок до подолання відчуженості світської та духовної освіти – семінаристам був відкритий доступ до університетів.

Для нашого дослідження важливе значення має той факт, що до призначення академій як вищих богословських шкіл при Лаврах було додано нову функцію. Відтоді, як писав прот. Георгій Флоровський, кожна духовна академія – це «не лише богословська вища школа, але й своєрідний педагогічний інститут духовного відомства» [3, с. 360]. Відповідно до цього, відбулися зміни у навчальному процесі. Насамперед, було ліквідовано багатопредметність: окремо вичленили обов'язкові для всіх студентів предмети, решту дисциплін поділили на три групи — богословську, церковно-історичну та церковно-практичну. Студент отримав право вільно обирати одну з них, таким чином визначаючи свою спеціалізацію. Кожною групою предметів опікувався помічник ректора.

На третьому курсі вихованці Академії зобов'язані були писати «остаточний» твір і складати загальні іспити. На четвертий рік навчання залишалися лише кращі студенти, а тих, хто отримував бал, нижчий за «чотири», випускали з Академії зі званням «дійсного студента». Студенти, котрі залишилися, освоювали лише кілька спеціальних предметів, готувалися до здобуття ступеня магістра та слухали лекції з педагогіки, поєднані з практичними вправами. Наприкінці року вони склали магістерський іспит. Для здобуття ступеня необхідно було представити друковану дисертацію і публічно її захистити [1, с. 21].

Нова епоха потребувала нових людей, молодих та енергійних, тому для підготовки до викладацької діяльності при академіях відкривався інститут приват-доцентів. Окремі дисципліни дозволялося читати випускникам зі ступенем магістра чи кандидата за умови представлення дисертації. Богословська наука ставала дедалі відкритішою для суспільства, зближувалася з вимогами університетської науки. Ліберальні зміни довершило рішення про скасування цензури для академій – право цензури залишалося лише для власних, академічних робіт [3, с. 64]. Цей статут хоч і діяв недовго, але, як відзначив К. Крайній, «відіграв dokonче важливу роль у становленні академічної науки» [3, с. 22]. За вищою богословською школою, врешті-решт, було визнано науковий («учений») характер, а отже, закріплено відповідний для неї статус.

Таким чином, Київська Духовна Академія, заснована у 1819 р. при Києво-Печерській Лаврі, стала головним представником нової імперської системи духовної просвіти на українських землях, основним досягненням якої був розрив із край застарілою схоластичною освітою. До кінця 1860-х років, на першому етапі її формування, уся наукова та навчальна робота перебувала під повним контролем центрального духовно-освітнього відомства країни та церковних властей. На хвилі ліберальних реформ та прагнення модернізувати суспільство у 1869 р. державний апарат дещо послабив контроль над духовними академіями. За умов певної свободи богословської творчості та навчальної діяльності сформувалося професорсько-викладацьке середовище як окремий прошарок у духовному стані. Невдовзі більшість з цих інтелектуалів забили про себе як про силу, яка бажає максимальної самостійності у визначенні напрямів розвитку освітньої та наукової діяльності. У процесі навчання студентів КДА викладачі зобов'язані були поєднувати та узгоджувати науковий підхід з православним ученням. Протоієрей Ф. Тітов із цього приводу писав, що

вихованці «отримують вищу богословську освіту, що ґрунтується на незмінній вірності церковним канонам та вимогам справжньої науки» [3, с. 9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жизнь и школа // Труды Киевской духовной Академии. – 1862. – № 3. – С. 310-352.
2. Маккавейский Н. К. Пастырское богословие и педагогика в курсе духовных Академий / Н. К. Маккавейский // Труды Киевской духовной Академии. – 1898. – № 1. – С. 113-145.
3. Титов Ф. И. Киевская Духовная Академия в эпоху реформ (1796-1819 гг.) / Ф. И. Титов // ИР НБВ. – Ф. 175. – Спр. 51. – Арк. 1-17.

ВАСИЛИЙ ФАЗАН

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ В ВЫСШИХ ДУХОВНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ПРИ ЛАВРЕ УКРАИНЫ (XIX – НАЧ. XX В.)

Киевская Духовная Академия, основанная в 1819, стала главным представителем новой системы духовного образования на украинских землях при лаврах, основным достижением которой был разрыв с крайне устаревшим схоластическим образованием. На волне либеральных реформ и стремлением модернизировать общество в 1869 г. государственный аппарат несколько ослабил контроль над духовными академиями. При определенной свободе богословского творчества и учебной деятельности сформировалось профессорско-преподавательская среда как отдельный слой в духовном состоянии. Вскоре большинство из этих интеллектуалов заявили о себе как о силе, которая желает максимальной самостоятельности в определении направлений развития образовательной и научной деятельности.

Ключевые слова: Киево-Печерская Лавра, духовная Академия, высшие духовные учебные заведения, богословие, духовное образование, педагоги-богословы.

VASYL FAZAN

PEDAGOGICAL ENLIGHTENING AT HIGHER THEOLOGICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS AT LAVRAS IN UKRAINE (19 – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES)

The separate aspects of studying the enlightening at theological educational establishments of the period of time under investigation appealed to the contemporary scientists: A. Boyko adverted to them while investigating the phenomenon of the Ukrainian traditional culture, secular and religious activity of H. Vashchenko; V. Sypchenko adverted to them while proving the necessity of synthesis of national and human valuables, respect for native culture, language and religion. But none of these scientists investigated pedagogical enlightening at theological educational establishments at lavras.

The object of the research lies down carrying out historical and pedagogical analysis of the enlightening at theological educational establishments at lavras.

In the history of the Russian Empire the beginning of the 19th century is characterized by attempts of the ruling clique to liberalize state political system and communal living. During the first few years of ruling the emperor Alexander I (1801-1825) initiated carrying out a number of reforms, one of which aimed at the improvement of the educational system. Theological education which was separated from secular education and submitted to The Holy Synod which was the higher executive body of the Orthodox Church of Russian Empire at that time required compilation to.

The organizing transformations of the 1808-1814 determined general features of the spiritual enlightenment almost for a century of its existence. They outlined the directions of teaching and educational activities and made the system “of definitively religious and nationwide character”. The reform in ecclesiastical and educational department was carried out as a forming component of general reorganization of the Russian Empire educational system. Eugene (Bolhovitinov) who was the Old Russian vicarial bishop at that time was the author of the first project of the new theological schools organization (1805), the so-called “Pre-

scription". During the working process he took into consideration a big deal of opinions and proposals of improvement of theological education. The project of the bishop contained an interesting innovative proposal – in every theological academy at lavras it was foreseen to form a “scientific community” called upon “to stimulate the interest of theological learning”, take care of teaching manuals, publish books and censor them, supervise the lower levels of the theological school, which was the progressive idea in comparison with old scholastic educational system. Some changes took place in the structure of theological education too – thenceforth theological educational establishments were classified in accordance with the levels. The first, lower level was represented by parochial schools (colleges), county schools (colleges) and eparchial secondary schools represented the next level, while the last level was represented by academies. The academies as the top level of this structure carried out administrative and management, educational and scientific functions and were situated mainly on the territories of lavras. The leading role of the academy was caused by the new structure of theological school. The country was divided into four ecclesiastical and educational districts. In the course of time separate eparchies could pass on from one ecclesiastical and educational district to another.

Keywords: *Kiev Pechersk Lavra, Theological Academy, higher theological educational establishments, theology, theological education, teachers of theology.*

Одержано 22.09.2014, рекомендовано до друку 10.10.2014.